

ELS DESENGANYS DE L'APOCALIPSIS DISPOSATS I DECLARATS AMB ELS SEUS SIGNES

Imma Socías

Els *Desenganyys de l'Apocalipsis* fan referència a uns gravats del segle XVII que es feren servir per il·lustrar el llibre de Magí Casas¹, així com per l'edició d'unes estampes de gran format. En la present comunicació farem esment de les estampes. Aquestes formen una sèrie de quatre estampes de gran format (480 x 565 mms.), dues de les quals estan signades pel gravador moianès Pere Abadal i Morató², mentre que les altres dues són anònimes, i totes elles porten el peu dels impressors Pedro Gomita i Giralt³, respectivament. Sens dubte, són unes peces excepcionals, perquè tot i que se'n devien haver editat en gran nombre, actualment han esdevingut unes mostres «rares», que constitueixen un bon exemple de la cultura religiosa i simbòlica del Siscent a Catalunya.

Precisament, Duran i Sanpere parlava d'aquestes estampes dels *Desenganyys de l'Apocalipsis* en la seva obra *Grabados Populares Españoles*⁴, encara que no citava el lloc on les havia examinat. Nosaltres, ja fa un cert

1. *Desenganyys del Apocalipsis disposats, y declarats ab sos signes, o Imatges en celestial sustent per majors en edat, y en llet Espiritual per los Parvulos y Menors sapian, y no sapian de llegir. Per Magí Casas, Prevere, Doctor en Santa Theologia, Catedratic jubilat de Retborica en la Universitat de Barcelona, Examinador Synodal de son Bisbat. Se adverteix al lector, que las xifras de las sentencias indican los signes del Llibre escrit, dintre, y fora que aquí va insertat conforme se pot veurer ab mes brevedat ab lo Llibre enter, y sa clarícula, posats en lo ultim.* Ab Llicència en Barcelona en la Estampa de Joan Jolis, estamper del carrer dels Cotoners. Any 1694. Venense en casa Jacinto Ascona, y Joan Pau Martí. Llibreters en la Llibreteria (Aguiló, n. 513). Aquesta obra, encara que es podria pensar el contrari, no tracta sobre l'Apocalipsi de Sant Joan, sinó que és una obra de caràcter moral, amb una sèrie de consideracions sobre la fragilitat de l'home, els camins de salvació, etc.

2. Per a més informació sobre aquest gravador vegeu Imma Socías, *Els Abadal, un llinatge de gravadors. Sobre el fons de la Biblioteca de Catalunya*, (en premsa).

3. Impressors barcelonins del segle XVIII. De moment, encara desconecim els motius perquè en aquestes estampes hi consta el peu d'aquests impressors, i més si tenim en compte que aquesta època els Abadal de Manresa estaven ben actius. Algunes hipòtesis a tenir en compte podria ser que els Abadal deixessin a Gomita/Giralt aquestes planxes, cosa que era bastant freqüent entre els impressors d'època. Una altra possibilitat podria ser aquestes planxes s'estampessin a Manresa, i després s'enviessin a Barcelona, on els impressors barcelonins sols haurien posat el peu d'impremta.

4. Duran i Sanpere, *Grabados Populares Españoles*, G. Gili, Barcelona, 1971, p. 140.

temps que varem tenir la sort de localitzar-les al Institut Municipal de Història de Barcelona⁵.

La seva iconografia fa referència als Novíssims o Postrimeries. Els dos conceptes, Novíssim i Postrimeries, remetent a les Darreries de l'home o als últims anys de la seva vida. Els Novíssims són: Mort, Judici, Purgatori, Infern i Glòria⁶, si bé tant en la literatura del segle XVII, com en els llibres i les estampes soltes, es veuen agrupats en quatre categories: 1r. Judici Particular i Purgatori, 2n. Judici Universal i Mort, 3r. Infern, i 4rt Glòria. La reflexió entorn de la mort i el més enllà ha estat una preocupació fonamental i constant en pràcticament totes les èpoques històriques, accentuada, però en èpoques de canvi i de crisi.

Els antecedents més immediats dels models d'aquests gravats de l'Apocalipsi creiem que es poden rastrejar en la iconografia medieval, en aquest sentit Duran i Sanpere⁷ explica que a l'any «(...) 1401 se publicó en Zaragoza por el impresor Pablo Hurus la obra del cartujo Dionisio, llamada Cardial o Libro de las quatro Postrimerías con grabados alusivos en la portada en el que se ve a la muerte esquelética llevando un ataúd y caminando por entre los cráneos con corona, mitra o tiara, para dar idea del lema de una filacteria de la parte superior donde se lee «Nemini parco qui vivit in orbe». Otro grabado del mismo libro present a los condenados dentro de las fauces del infierno, con un extenso repertorio de tormentos y atroces figuras de demonios. El grabado tuvo éxito y se encuentra en otras obras, como en la de Eiximenis, *Del temor de Déu*, impreso en Barcelona en 1509».

Durant el segle XVII, època de grans transformacions polítiques i socials, es reduplica el sentiment de inseguretat i les meditacions i disertacions entorn de la mort i el més enllà són constants. Com a resultat d'aquesta situació, al llarg del Siscent s'editen un bon nombre de publicacions il·lustrades amb gravats al·lusius als Novíssims.

Si ens cenyim a aquesta temàtica, podem dir que coneixem dues fonts de transmissió diferents, encara que són complementàries l'una de l'altres, i que varen tenir una àmplia difusió en el segle XVII a Catalunya. La primera d'elles és l'obra de Magí Cases, un dels divulgadors més cabdals d'aquesta temàtica. L'altre són les estampes in-folio dels *Desenganys de l'Apocalipsi*, que tot seguit comentarem. Ambdós tipus de publicacions formen part de la literatura

5. Aquestes estampes es troben a l'Institut Municipal de Història de Barcelona. Secció de Gràfics. Encara que a la Biblioteca de Catalunya, Secció de Gravats hi ha unes 750 planxes de fusta del llinatge Abadal, no hem localitzat les matrius corresponents a aquestes estampes dels *Desenganys de l'Apocalipsi*.

6. *Enciclopedia Cattolica*. Città del Vaticano i [Casa Editrice G.C. Sansoni, Firenze, 1949-1954] 12 vols.

7. Duran i Sanpere, *Grabados Populares...*, p. 140.

tura religiosa del Siscent, i es perllonguen fins ben entrat el segle XIX, com palesen una sèrie d'edicions i de fulles volants d'aquest època.

L'obra de Magí Casas⁸ els *Desenganys de l'Apocalipsi*, és la que dóna suport teòric a la iconografia que apareix en aquestes estampes de gran format. Tant la composició, com la complicada simbologia present en els gravats és impossible de interpretar sense el llibre *Desenganys de l'Apocalipsi* de Casas. En els gravats apareixen unes claus simbòliques o uns itineraris complexos, amb una numeració específica per cada símbol. La única manera possible de transitar per aquet espinós camí és utilitzant el llibre de Magí Casas. Aquest constitueix la clau indispensable per entrar dins la seva intrincada simbologia. Els versos de l'obra de Magí Casas porten un número que es correspon a la vegada amb un mateix número present en el gravat i que designa cadascun dels símbols o passatges de l'itinerari «apocalíptic», número, doncs, que serveix per identificar el símbol, i a la vegada explicar-lo. Seguidament donem una pinzellada a cadascuna de les quatre estampes dels Novíssims:

«Novísimo primero⁹ de la Muerte, y sus caminos».

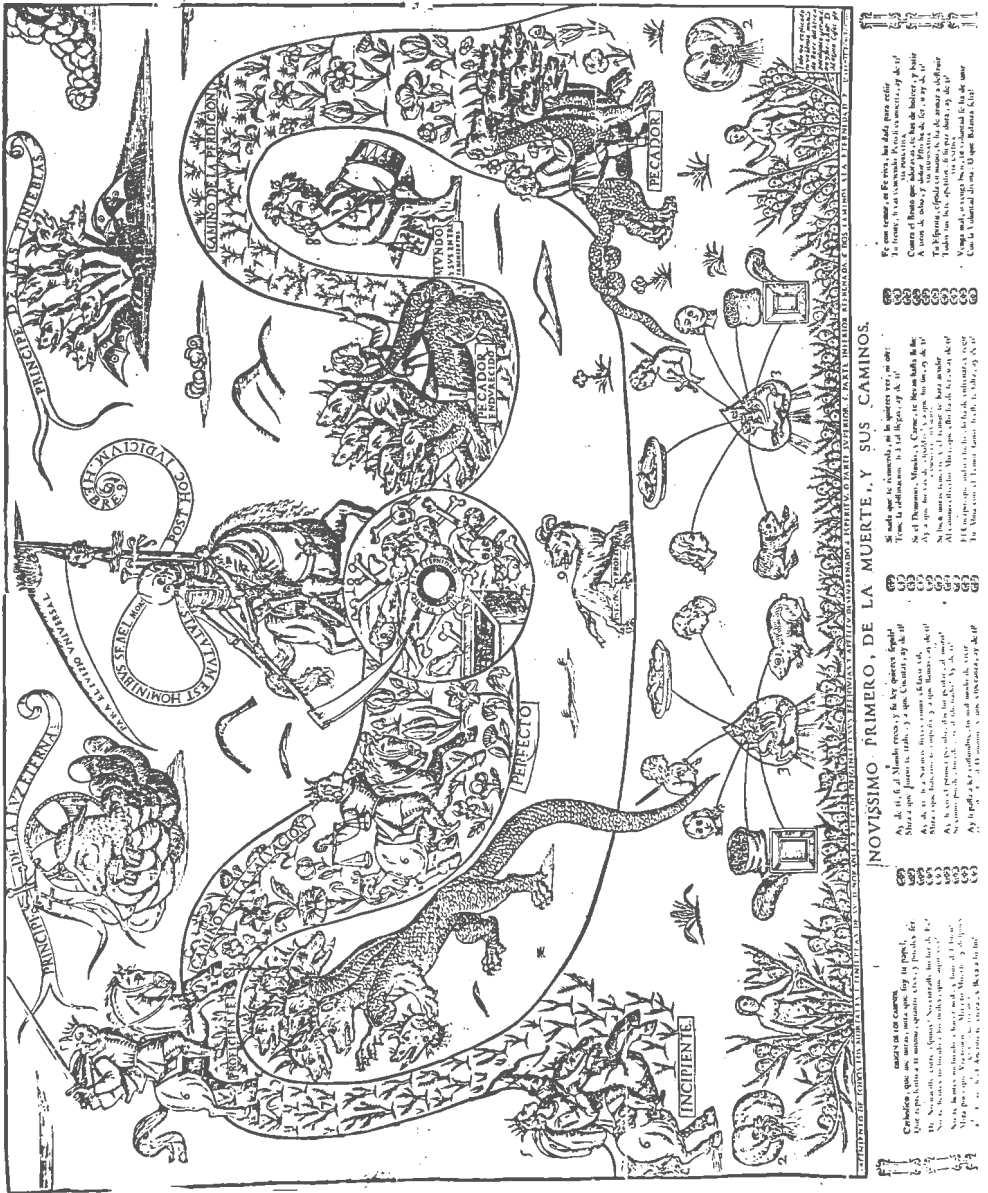
En l'eix central s'hi veu la Mort a cavall fent brandar dues dalles, en la superior s'hi llegeix: «para el iuzio universal». Als seus peus, cadàvers amb la llegenda: «Fin y trance de la eternidad».

L'escena està dividida en dos camins: en un costat hi ha el «*Camino de salvación*», a l'altre hi ha el «*Camino de la perdición*». En el primer hi ha tres cavallers, el primer porta un arc, el segon una espasa, i el tercer unes balances. El començament del camí està sembrat per plantes aspres i punxegudes que cap al final es converteixen en flors suaus i oloroses. Al llarg del «*Camino de la perdición*» s'hi pot veure un home que monta un drac de set caps, el

8. Sacerdot i professor. Va ser doctor en Teologia, i va ser catedràtic de Retòrica en la Universitat de Barcelona. L'any 1694 consta que ja estava jubilat. Va deixar el Manuscrit de les seves classes, copiat per un deixeble seu, el títol era: *Rethoricae publicus thesaurus in Barchinonensi Archigimnasio* (1684), al que segueix una sèrie d'Aforismes castellans amb els refranys llatins corresponents.

Segons Torres Amat va ser l'autor d'una *Lectio Poetica* composta de 580 hexàmetres. En català va escriure uns *Desenganys. Introducció a la vida devota* (Barcelona 1673), en vers i amb gravats, que va ser repetidament reimprès fins el segle XIX sota el títol de *Desenganys del Apocalipsi*. També li ha estat atribuït un *Càntic dels minyons*, anònim, que segueix al llibre en algunes reimpressions.

9. Aquestes estampes amb text en castellà ens criden especialment l'atenció, perquè l'obra de Pere Abadal és majoritàriament catalana. seria interessant de trobar el document contractual d'aquests gravats, per saber qui era el comitent.

Món coronat amb fulles de vinya (els plaers dionisiacs), un tambor (la música), i una carta (el joc), finalment es veu com el drac, estrangula al pobre pecador amb la cua.

Al llarg d'aquest dos itineraris, presidits un pel «Príncipe de la Luz eterna», i l'altre pel «Príncipe de las Tinieblas», van apareixent, com en una mena de jerolífic o de laberint, les diferents representacions numerades. Els principals símbols són:

1. «Nacimiento de todos los mortales».
2. «Tinieblas de su ignorancia». «Pecado original».
3. «Los siete pecados capitales: Sobervia, Avaricia, Lujuria, Ira, Gula, Envidia, Pereza».
4. «Malas inclinaciones».
5. «Pecador»/«Pecado endurecido».
6. «Incipiente/Proficiente/Perfecto».
8. «El Mundo y sus entretenimientos».
9. «Pseudo Profeta».
10. «Muerte».

A la part inferior, hi ha una cartela amb la següent inscripció: «Nacimiento de todos los mortales. 1 Tinieblas de su ignorancia. 2 Pecado original o sus reliquias. 3. Apetitu desenfrenado. 4 Espíritu o parte superior. 5 Parte inferior refrenada. 6 Dos caminos a la eternidad 7».

A l'angle inferior dret, i dins d'un requadre hi ha la següent recomanació: «*Todo va explicado en un librito intitulado: Llave de libro apocalíptico escrito dentro y fuera. Autor Doctor/Magino Casas*». O sigui que per tots aquells que ignoraven o desconeixen les claus per a la interpretació d'aquestes imatges, se'ls hi ofería també l'explicació complementària en aquest llibre de Magí Casas.

A la part inferior hi han una sèrie de versos, intitulats «Origen de los caminos» que són al·lusius i complementaris amb el tema iconogràfic:

«Ay de tí, si al Mundo crees, y su ley quieres seguir!

Mira a que Juizio te trahe; y a que Cuentas, ay de tí!

Aquest gravat porta la signatura de *P. Abadal En Moya 1684*. Evidentment es tracta d'un gravat de Pere Abadal i Morató (Moià, ca. 1630–1684), tot i que Duran i Sanpere¹⁰ diu que «*están firmador por José Abadalde Moyá*». Nosaltres no ho creiem així donat que la composició i el mateix tractament de les talles creiem que corresponen a Pere Abadal, però a més en aquest gravat hi figura una P. davant d'Abadal, lletra que clarament fa referència a Pere Abadal, i no al seu fill Josep Abadal.

10. Duran i Sanpere, *Grabados Populares...*, p. 140.

«Novíssimo segundo, del Juicio, y Purgatorio»

A la dreta es veu el jutge de vius i morts, seguit d'un estol, a mà esquerra una premsa, per on es faran passar les accions humanes, i a sobre es llegeix «Purgatorio». Junt a aquest premsa hi ha l'àngel de les bones obres amb una cartela que posa «Obras Buenas», junt amb el diable de les males obres, amb una filacteria que diu «Obras Malas». A sota, en grans caràcters: «Juizio particular».

12. «Juez de vivos y Muertos. Virga férrea. rex regum et Dominum dominantium. Candor de Vida. Sangre...»

13. Fidelis. Apoc. cap. 19. «Fidelidad i firmeza».

14. Vera ibidem. «Verdad y caridad».

15. Cum iusticia iudicat et pugnat. «Justicia rigurosa».

16. «Supremo, Juez, Justo, Riguroso».

En l'angle superior hi ha Crist amb un estol amb les següents filacteries: «Iusticia, vengança, Rigor, Iustocoa, Instancia, Vengança, Rigor, Iustiticia».

Com en el cas anterior, també hi ha una sèrie de versos referents a aquest segon novíssim:

«Mirando aquel Supremo Juez, con que espada te ha de herir, Fulminando la Sentencia: y que Sentencia, ay de tí!».

Aquest gravat com l'altre porta la següent signatura: *Abadal F. En Moya 1684*. Encara que aquí explícitament no aparegui la P. de Pere Abadal, creiem que aquest gravat com l'anterior és obra seva.

«Novíssimo tercero, del Infierno con las penas del sentido y del daño»

Des del punt de vista compositiu aquest gravat està organitzat de manera diferent als anteriors. Consta de nou vinyetes, cadascuna de les quals correspon a un càstig. La separació entre les vinyetes ve donada per una sèrie de cases que simulen estar sotragades i sotmeses a un gran desordre. Al voltant hi ha una mena de riu amb vaixells, i un paisatge amb muntanyes. La porta infernal està representada per un gran mostre amb la boca oberta, que possiblement signifiqui Cerber, el vigilant que dóna pas a la Babilònia infernal.

22. «Pena del olfato».

23. «Pena de la vista».

24. «Pena del oído».

26. «Pena del gusto».

27. «Pena del tacto».

28. «Pena del frio».

29. «Pena de las enfermedades».

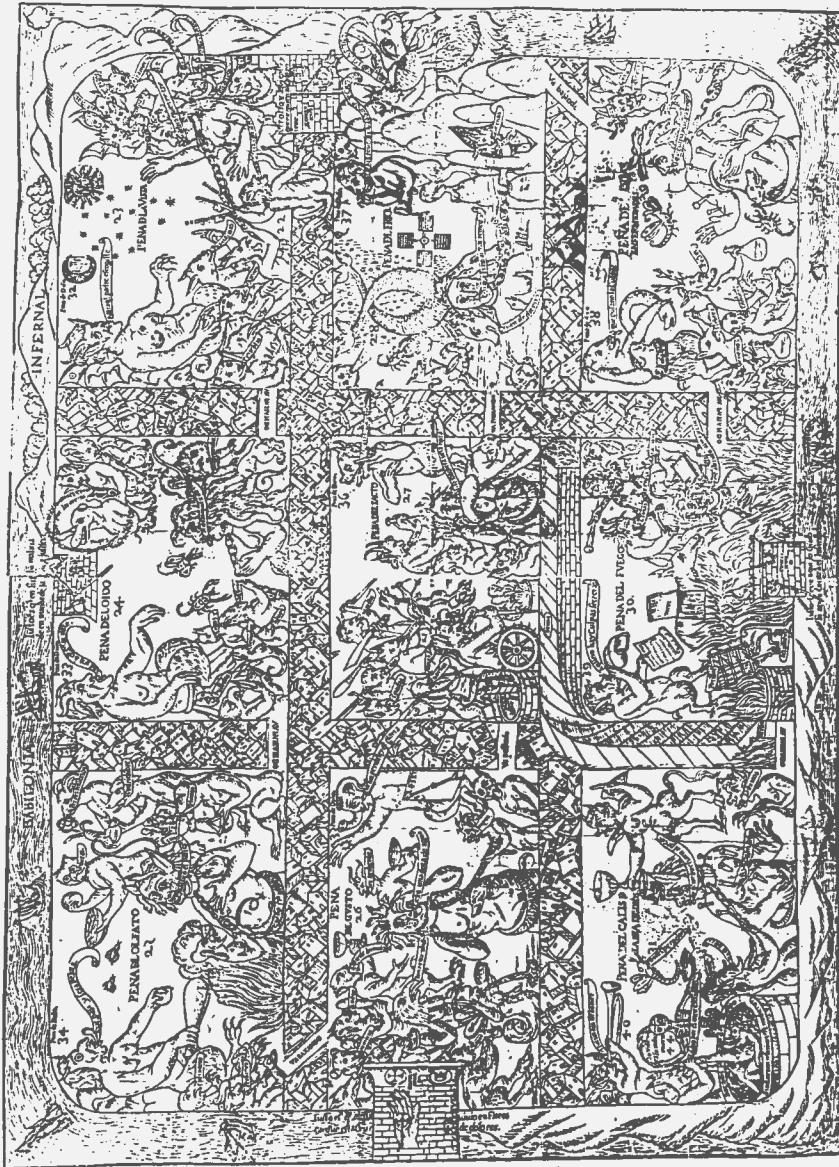
NOVISSIMO SEGUNDO, DEL JUIZIO, Y PURGATORIO.

No hay poder para el pecado, (y para por el que se le)
Del trance a la eternidad, y que traspañe! Ay de tí
Despedido de este Mundo, desahogado del cuerpo vil:
De uno, y otro dadas cuenta: si la dar mas, ay de tí.
Corre el camino que corre, a Juicio has de venir:
Viste, si te halla en el Bueco: si en el Mudo, ay, y de tí.
Ay de tí quando te vras, que no puedes recorrer
Al Tiempo, y que del Tiempo, has de dar cuenta, ay de tí

Mira aquel Supremo Juiz, con que efunda te ha de heis,
Ratando la sentencia: y que sentencia, ay de tí
Perador como has de ver, si como podrás salir
Al Trueno de Dios ayudo! y que indago, ay de tí
Sobre tantos herejes, que a veces ha de conducir,
Sera el Juiz talado en fuego: lo que enciende, ay de tí
Recordo Dios tan olvidado, dale a Dios, y gome,
Junto de entrar a Juicio: si no es antes, ay de tí

Si el Firmamento es tan firme, como Dios fier en cumplir
Al premio y a la amenaza, y que amenaza, ay de tí
Si su conciencia a los ojos del Juiz, que te ha de arguir,
Sera clara como el Agua: como te oyes, ay de tí
Si el Fuego de la Justicia, lo enciende un mal conductor,
Que fuego encenderá en: con tanta culpa, ay de tí
Saldrán los Santos al Juicio, con la mola del Vicio,
Contra tí, y tu mala vida: que confusión, ay de tí

El Angel, que a tu defensa, al Juicio ha de salir,
Con todas las buenas obras, si son muchas, ay de tí
Quanto tiempo olvidado, taldeas a Juicio a pedir
Al Juiz vengas, y pides: que leas, ay de tí
El Juicio, que los malos quiere, y bula fin de ellos,
Como te elige en el Juicio: con que Pasa, ay de tí
Si en un mundo mas bello, en un Utero pasas de ellos,
Que los del Purgatorio! Que fuego y gloria, ay de tí

PIVA DEL VESTIDO.

Je pourrais vous dire la morale, mais je ne le ferai pas, car
 elle est trop connue. Je vous dirai seulement que c'est
 une très bonne chose que de se marier, et que c'est une
 très mauvaise chose que de ne pas se marier.

1891/1892 los deficiencias, y volver por el gusto al cuerpo vil.

[illegible]

RENA DEL DAÑO

90 Almas, que de foga de Deu contra a foga xil
91 Ser deitadas: A que p' de se a foga xil
92 Para dentro em foga xil, p' se achar a foga xil
93 Al Deu contra a foga xil, p' se achar a foga xil
94 Tu que de foga de Deu contra a foga xil
95 Al Deu contra a foga xil, p' se achar a foga xil
96 Al Deu contra a foga xil, p' se achar a foga xil
97 Al Deu contra a foga xil, p' se achar a foga xil
98 Al Deu contra a foga xil, p' se achar a foga xil
99 Al Deu contra a foga xil, p' se achar a foga xil
100 Al Deu contra a foga xil, p' se achar a foga xil

2

520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

- 30. «Pena del fuego».
- 31. «Pena del Calis de la ira de Dios».
- 32. «Pena del daño».
- 33. «Pena del daño».
- 34. «Pena del daño».
- 35. «Pena del daño».
- 36. «Pena del daño».
- 37. «Pena del daño».
- 38. «Pena del daño».
- 39. «Aquí no hay culpas secretas».
- 40. «Juicio».
- 44. «Muerte».

Hi han 18 versos que tenen el mateix soignificat i funció que els anterior que hem vist. Un exemple dels quals és el següent:

«Si las delicias, y tactos por dar gusto al cuerpo vil,
Te pierden: Ay que martyrios!, Ay de tu cuerpo!, Ay de tí!».

Aquest gravat no està signat, però tot hi així no creiem que sigui de cap Abadal, ni de Pere, ni de cap dels seus altres fills, Josep o Pau. Tanmateix, cal dir que és d'una qualitat inferior als altres dos gravats vists anteriorment.

«Novíssimo Cuarto, de Gloria con todos los dotes y gozos»

Presenta una organització en tres grans franjes o bandes, al llarg de les quals s'articula l'acció. La Glòria celestial es desenvolupa en un espai clos o emmurallat amb una sèrie de portes, que representa la Jerusalem celestial.

- 47. «Entrada».
- 48. «Dote de caridad».
- 49. «Murallas y potestad».
- 50. «Dote de la impasibilidad».
- 51. «Potestad». «Immortal sempre i sense fi».
- 52. «Dote de subtilidad».
- 53. «Comprensión de Dios».
- 54. «Dote de la agilidad».
- 55. «Comprensión de Dios».
- 56. «Espíritu Santo. Gloria a potencias y sentidos. Apóstoles. Mártires. Pontífices y Doctores».
- 57. «Memoria».

En els dos extrems inferiors del gravat s'hi veuen el Sol i la Lluna, dues representacions iconogràfiques habituals en molts dels gravats del Siscent

català. Aquest quart gravat també consta d'una sèrie de 16 versos, una mostra dels quals és la següent:

«Ay que Dotes se te guardan! La Claridad el primero,
que ni Sol, ni siete Soles lucirán, como tu Cuerpo!»

Aquesta xilografia també és anònima. No sembla de la mateixa mà que el tercer gravat, i potser és el més mediocre de tots.

Tant aquest quart gravat, com el tercer semblen fets en el segle XVIII, mentre que els dos primers dels Abadal són del segle XVII. Possiblement es varen perdre el tercer i quart Novíssim dels Abadal, i els impressors setcentistes Gomita i en Giralt complementaren la sèrie abadalenca amb aquest dos gravats anònims que contrasten clarament amb la bona qualitat i tècnica de les xilografies moianeses. Creiem que aquests gravats, tant els de Pere Abadal, com els dels altres gravadors del Setcents, no són originals, sinó que obeeixen a models pre-existents, models que fins el moment present no hem pogut localitzar.

Aquests gravats de dimensions tan extraordinàries es penjaven de les parets de les esglésies o dels monestirs, amb una funció –salvant les distàncies– semblants a la dels nostres cartells de propaganda. A més a més, la seva iconografia, tant suggerent i colpidora, s'ha d'incardinar en el si d'una societat profundament simbòlica i religiosa. Per altra part, va entendre d'una forma molt clara el poder de la imatge per fer arribar el missatge religiós d'una forma molt didàctica a les persones poc versades en la lletra impresa o bé als analfabets. En aquest sentit és indicatiu el títol del llibre els *Desenganys de l'Apocalipsis*, en el qual diu que hi han «imatges en celestial sustento per los majors en edat y en llet espiritual per los parvulos y menores sapian, y no sapian llegar».

